

ДЕРЖАВА ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Мета статті полягає у визначенні теоретичних та практичних аспектів впливу держави на інституціональні перетворення, що відбуваються в процесі модернізації національної економіки. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи: аналізу (для з'ясування складу інститутів, що формуються під впливом держави), синтезу (для узагальнення основних тенденцій у формуванні інституціонального середовища у трансформаційних економіках в умовах модернізації), порівняння (для проведення порівняльного аналізу теорій, підходів та наукових концепцій щодо держави як ініціатора створення і перетворення інститутів в економіці). Обґрунтовано роль держави в здійсненні інституціональних змін – позитивну (викорінення або перетворення застарілих інститутів, створення нових інститутів) й негативну (створення патоінститутів). Проведене дослідження дало змогу виявити дуалістичний вплив держави на інституціональне середовище в умовах модернізації економіки, що проявляється у створенні інститутів, які стимулюють модернізацію, а також інститутів, які її гальмують. Отримані результати дослідження можуть бути використані під час подальших досліджень інституціональних змін з метою модернізації економіки, а також під час складання програм, стратегій розвитку національної економіки.

Ключові слова: держава; інституціональне середовище; інститути; патоінститути; модернізація економіки.

Постановка проблеми. Зміни інституціонального середовища виступають необхідним елементом модернізації економіки, адже поняття «модернізація» передбачає оновлення як технологій, економічних відносин, так і інститутів, які їм сприяють або їх опосередковують. В умовах мінливості і швидкого поширення інформації, що впливає на функціонування інституціонального середовища, значна роль у процесі регулювання економіки належить державі.

Адже в трансформаційній економіці роль держави зростає у зв'язку з підвищенням невизначеності зовнішнього середовища. Завдяки створенню і удосконаленню соціально-політичних та економічних інститутів, до яких належать законодавство, захист прав власності, приватизація, антимонопольне регулювання, демократія, пропагування цінностей, держава має бути спрямована на зниження трансакційних витрат членів суспільства і суб'єктів господарювання. З часом, удосконалення такого інституціонального середовища має сприяти становленню ринкових засад господарювання, інноваційному розвитку, посиленню конкурентної боротьби, яка стимулюватиме розвиток нових технологій та сприятиме оновленню виробничої діяльності.

Визначення інституціональних змін, що піддаються впливу держави, є важливим елементом дослідження

перспектив модернізації національної економіки, адже необхідність своєчасного свідомого впливу на порядок, що склався, є умовою гнучкого реагування з метою зміни порядку в такому напрямку, який задовольнятиме економічних агентів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження ролі держави у формуванні інституціонального середовища та у здійсненні інституційних змін проводилося представниками неінституціональної школи, серед яких слід зазначити Д. Норта, О. Вільямсона, К. Поланія тощо. Значний внесок у вивчення держави як інституту належить таким вітчизняним та зарубіжним вченим, як Д. В. Дайнеко, І. Й. Малому, І. А. Островському, К. В. Павлову, В. Л. Тамбовцеву, В. Г. Федотовій та іншим.

У той же час, у дослідженнях мало уваги приділено сутності і необхідності інституціональних перетворень при здійсненні модернізації національної економіки, а також мірі участі держави в таких перетвореннях.

Метою статті є визначення теоретичних та практичних аспектів впливу держави на інституціональні перетворення, що відбуваються в процесі модернізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Інституціональні зміни здійснюються через перетворення інституціональної структури економіки. За О. Вільямсоном,

інституціональна структура – це основні політичні, соціальні і правові норми, які є базою для виробництва, обміну і споживання [11]. Інституціональні зміни можуть відбуватися як революційним, так і еволюційним шляхом.

Структуруюча роль держави припускає, з одного боку, наявність політичної волі правлячого режиму як єдино необхідного елемента початку модернізації (модернізація завжди починається зверху), з іншого боку, переважне використання примусово-розподільних можливостей держави (модернізація є перерозподілом економічних і неекономічних ресурсів між галузями національної економіки). Таким чином, основним методом модернізації виступає державне регулювання економіки [5, с. 165].

Держава як єдиний, основний та визначальний інститут-організація вимушена здійснювати контроль над процесом формування нових правил не тільки антикризового державного управління, а й еволюційно формувати нові правила господарювання [3, с. 103]. Через інститут держави відбувається реалізація нових потреб, інституційних вимог і їх модифікація, нових правил взаємодії суб'єктів господарської діяльності, їх установлення в суспільстві через відповідну систему цінностей, функцій і послуг [4, с. 69-91]. Відповідно до Д. Норта, держава – це організація із порівняльними перевагами реалізації насильства, що поширюються на географічний район, границі якого встановлюються його здатністю обкладати податком підданих [10, с. 21]. Тому держава може сприяти створенню як ефективних інститутів, так і неефективних.

За Е. Дюркгеймом [2], ступінь поділу праці зумовлює наявність або механічної (в архаїчних суспільствах), або органічної (в розвинутих суспільствах) солідарності. Під час переходу від одного до іншого типу солідарності можуть бути наявні явища аномії, які зараз проявляються в українському суспільстві – це апатія, розчарування, протиправна поведінка тощо. Виникнення аномії пов'язане із розкладом, дезінтеграцією і розпадом певної системи суспільних інститутів – цінностей та норм, які підтримували традиційний суспільний порядок, а зараз перестають відповідати новим ідеалам, що формулюються і приймаються державою. Отже, основне завдання держави в умовах модернізації економічної системи – розвиток і підтримка нової системи цінностей і норм, які б дифундували в суспільстві, тобто створення нового інституціонального середовища.

У той же час, трансформація інституціонального середовища здійснюється під впливом і багатьох інших організацій, а саме політичних партій, суб'єктів господарської діяльності (фірм, кооперативів), суспільних органів (церков, асоціацій) та освітніх органів (навчальних центрів, університетів, шкіл тощо). Кожна з названих організацій, у тому числі й держава, переслідує власні інтереси та цілі у формуванні інституційного середовища.

Залежно від конкретних історико-політичних умов інституціональна структура може бути

відносно статичною або динамічною. Якщо інституціональна структура знаходиться в стадії формування або зміни, то інститути, які її формують, будуть виникати і закріплюватися залежно від порівняльної ефективності альтернативних способів координації господарської діяльності. Мірилом такої ефективності виступають трансакційні витрати. Адаже відбір інститутів, які «асимілюються» в економіці, в соціумі, за інших рівних умов, відбувається в результаті дії метаконкуренції, тобто конкуренції інститутів. Тільки на відміну від вільних ринків, де формуються ринкові ціни, які детермінують оптимальні пропорції виробництва, на інституціональному ринку відбувається відбір інститутів залежно від їхньої здатності захоплювати найбільшу кількість взаємодій ринкових агентів при порівняно низькому рівні трансакційних витрат [1].

Проте це правило є правильним лише для «конкурентного» інституціонального ринку. У трансформаційній економіці конкуренція відбувається із значними викривленнями, монополізацією та утворенням так званих «патоінститутів», і одним із джерел їх утворення може виступати і держава.

Абсентеїстська форма власності, монопольна структура економіки, рентоорієнтована поведінка, корупція, порушення дії закону попиту (ефекти Веблена та Гіффена), за К. В. Павловим [6, с. 139], виступають економічними аномаліями, патологіями, пов'язаними із відхиленнями від стандартної поведінки різних інститутів або інституціональної системи в цілому. До патоінститутів також можна віднести застарілі інститути, які потребують заміни або оновлення; інститути, які віджили себе, наносять шкоду реалізації прогресивних заходів тощо.

Породження державою патоінститутів підтверджується і науковими поглядами різних економічних шкіл. Побудова державою нової інституціональної структури, яка б сприяла модернізації економіки, пов'язана із реалізацією регулятивної функції держави. Державне регулювання економіки, з погляду різних економічних шкіл, може переслідувати різні цілі. Наприклад, вірджинська школа розглядає регулятивну діяльність держави, акцентуючи увагу на процесах вимагання ренти. Політична система, в принципі, не пристосована для справедливого розподілу суспільних благ, вона є квазіринковим механізмом посередництва в передачі багатства й отриманні рент. Зміст діяльності всіх агентів політичного ринку – пошук ренти. Державне регулювання здійснюється не тільки з метою обрання або переобрання, але й для максимізації власної вигоди у вигляді податків, хабарів, або вдалого розв'язку конфлікту інтересів, наприклад, ефекту «дверей, що обертаються». Регулювальник в особі чиновника, політика або правлячого режиму, проводячи регулювання певної галузі або економіки в цілому, наприклад, політики економічної модернізації, повинен або збільшувати ймовірність отримання влади, або збільшувати свій дохід від регулювання, тобто регулювати тільки високоприбуткові галузі [5, с. 166].

Дослідники чиказької школи вивчали економічну діяльність держави й економічні підстави прийняття рішень у рамках економічної теорії регулювання. Найбільш повне наповнення вона одержала в моделі груп інтересів, яка спирається на тезу про політичну сферу як ринок з власними законами попиту і пропозиції, а також покупцями, постачальниками і посередниками. Будь-яке регулювання з боку держави здійснюється в обмін на галузевий попит по регулюванню з високою ймовірністю потрапляння регулюючої установи під контроль галузі із часом [5, с. 166].

Поширення патоінститутів, що свідчить про слабку інституціональну структуру економіки та суспільства, у свою чергу, може нівелювати роль держави і призводити до анархії. Ознаками цього процесу, за В. Федотовою, виступають слабкість центральної влади, відсутність координації центральної і регіональної влади, недостатня інституціоналізація – нестача соціальних інститутів або їхнє неадекватне функціонування, зруйнованість установок (норм і правил соціального характеру, послаблення моральності, втрата структур ідентичності) [9]. Це зумовлює значне відставання держави у досягненні цілей модернізації економіки.

Запроваджені державою інститути (патоінститути) мають власний життєвий цикл – фази інституціонального нововведення, функціонування та відмирання [8, с. 48]. Саме на стадії нововведення важливим для усталення інституціонального середовища необхідно розрізнити джерело створення нових інститутів – запозичення, неавтисний винахід, цілеспрямований винахід (інституційне проектування), а також спосіб поширення – через державу як примус до використання, або добровільне прийняття суспільством, суб'єктами господарювання через механізм ринку інститутів. Історичний досвід показує, чим пізніше країна стає на шлях модернізації, інституціональних перетворень, тим більшою має бути роль держави. Отже, від застосованих державою форм і методів управління буде залежати успіх перетворень.

У такому контексті можна виділити три групи держав. По-перше, групу провідних розвинутих країн, здатних генерувати інноваційні імпульси, здійснювати модернізації. Наприклад, США прийнято вважати країною із суто ліберальною моделлю економіки, що передбачає мінімальну роль держави як власника та безпосереднього учасника господарської діяльності. У той же час, у США велика роль держави у створенні інституціональних умов для економічного зростання, про що, зокрема, свідчить розвинуте законодавство у сфері антимонопольного регулювання, застосовувані заходи з підтримання конкуренції, забезпечення прозорості фінансової звітності тощо [7, с. 75].

По-друге, групу держав, здатних сприймати інноваційні ідеї та проводити модернізаційну політику, у тому числі й авторитарними методами. Це «перехідні» країни, серед яких уже сьогодні виділяються лідери, що прагнуть у «клуб»

розвинутих (наприклад, велика кількість країн Південно-Східної Азії – Сінгапур, Південна Корея), і ті, хто слідує в руслі «наздоганяючого» розвитку (вони також належать до розвинутих або з часом можуть стати ними).

По-третє, це стагнуючі країни, які з різних причин не здатні до подальших модернізаційних зусиль. У їх числі можуть виявитися і розвинуті держави, що досягли найвищих показників рівня і якості життя. Наприклад, Фінляндія здійснила потужний стрибок, стала однією з найбільш успішних країн Європи, але, щоб продовжити це просування, необхідні якісно нові механізми зростання, і питання про те, чи зможе країна їх відшукати, залишається поки що відкритим.

Причиною такої диференціації рівня розвитку країн є те, що інституціональні зміни – це складний процес, який вимагає значних фінансових та інтелектуальних ресурсів, а також суттєвих часових витрат. Хоча формально здійснення багатьох інституціональних змін можливо за короткий період часу шляхом прийняття політичних, юридичних рішень, на практиці впровадження та/або реалізація подібних формальних правил відбувається не одразу, особливо в українському сьогоденні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оскільки інституціональні зміни можуть здійснюватися двома шляхами – еволюційним (ендогенні інституціональні зміни) та радикальним (екзогенні інституціональні зміни), то швидкий вплив держави може бути реалізований лише для другої категорії змін. Державне регулювання з метою коригування еволюції інституціонального середовища здійснюється шляхом тривалого «культивування» певних інститутів, у розвитку яких держава зацікавлена, і «нівелювання» або «викорінення» інститутів, розвиток яких стає перешкодою для модернізації економіки. Інститутами обох категорій виступають традиції, суспільні норми та правила, звичаї, релігія тощо, напрямок зміни яких визначатиме подальший розвиток суспільства і зміна яких радикальним шляхом неможлива внаслідок можливості розвитку суспільного протистояння.

Радикальні інституціональні зміни можуть торкатися інститутів, функціонування яких має кон'юнктурний характер, а саме законодавства, фінансових відносин, прав власності тощо. Ці зміни на державному рівні піддаються легшому контролю та більшому впливу.

Таким чином, для створення стабільного інституціонального середовища в економіці, що модернізується, держава повинна здійснювати регулювання основних соціально-економічних процесів відповідно до довгострокових інтересів економіки і суспільства, які можуть бути відображені в стратегіях і програмах національного розвитку.

Подальші дослідження можуть стосуватися виявлення особливостей становлення та перетворень тих чи інших інститутів, які сприяють модернізації національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дайнеко Д. В. Институциональные изменения и промышленная политика (краткий анализ) [Электронный ресурс] / Д. В. Дайнеко // Режим доступа : www.buk.irk.ru/library/sbornik_06/daineiko.doc.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии [текст] / Эмиль Дюркгейм. – М. : Изд-во «Наука», 1991. – 576 с.
3. Малий І. Й. Трансформація інституту держави та революція політичної економії / І. Й. Малий // Європейський вектор економічного розвитку. – 2012. – № 2 (13). – С. 101–106
4. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Т. 1. – Вып. 2. – М. : Начало-пресс, 1993. – С. 69–91
5. Островський І. А. Суперечності теорії модернізації регіональної політики України / І. А. Островський // Комунальне господарство міст : науково-технічний збірник. – Вип. 108. Серія: Економічні науки. – 2013. – С. 164–169
6. Павлов К. В. Патоинституты, патоинституционализм и модернизация российской экономики / К. В. Павлов // Часопис економічних реформ. – 2013. – № 4 (12). – С. 134–141.
7. Скворцова Г. Структурные и институциональные факторы экономического роста / Г. Скворцова // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 3. – С. 73–81.
8. Тамбовцев В. Л. Институциональные изменения в российской экономике / В. Л. Тамбовцев // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 44–53.
9. Федотова В. Г. Хорошее общество : [монография] / В. Г. Федотова. – М. : ИФ РАН, 2003. – 183 с.
10. North Douglass C. Structure and Change in Economic History. – New York, Norton & Company, 1981. – 284 p.
11. Williamson, Oliver E. The economic institutions of capitalism / Oliver E. Williamson. – New York : The Free Press, 1985. – 452 p.

Е. А. Ляховец,

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

ГОСУДАРСТВО И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Цель статьи состоит в определении теоретических и практических аспектов влияния государства на институциональные преобразования, происходящие в процессе модернизации национальной экономики. В процессе исследования использованы общенаучные методы: анализа (для выяснения состава институтов, формирующихся под влиянием государства), синтеза (для обобщения основных тенденций в формировании институциональной среды в трансформационных экономиках), сравнения (для проведения сравнительного анализа теорий, подходов и научных концепций относительно государства как инициатора создания и преобразования институтов в экономике). Обоснована роль государства в совершении институциональных изменений – положительная (искоренение или преобразование устаревших институтов; создание новых институтов) и негативная (создание патоинститутов). Проведенное исследование дало возможность выявить дуалистическое влияние государства на институциональную среду в условиях модернизации экономики, которое проявляется в создании институтов, стимулирующих модернизацию, а также институтов, тормозящих ее. Полученные результаты исследования могут быть использованы при дальнейших исследованиях институциональных изменений с целью модернизации экономики, а также использованы при составлении программ, стратегий развития национальной экономики.

Ключевые слова: государство; институциональная среда; институты; патоинституты; модернизация экономики.

О. О. Liakhovets,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

A STATE AND INSTITUTIONAL CHANGES IN TERMS OF MODERNIZATION OF THE ECONOMY

Purpose. *The purpose of the article is a definition of theoretical and practical aspects of the state's impact on institutional transformations that take place during the modernization of the economy*

Methodology of research. *In research author used general scientific methods of analysis (to define the structure of institutions formed under the impact of a state), of synthesis (to generalize basic trends in formation of institutional environment in transformation economies), of comparison (to hold a comparative analysis of theories, approaches and scientific concepts concerning the state as a mover of institutions creation and transformation in economy).*

Findings. *The role of a state in institutional changes can be positive (the removal or conversion of obsolete institutions; creating new institutions) and negative (creation of pathoinstitutions).*

Originality. *The research made it possible to reveal a dualistic nature of a state's impact on institutional environment in terms of modernization of economy, which comes out in creation of institutions stimulating modernization, and institutions inhibited it.*

Practical value. *The obtained results of the research can be used in further investigation of institutional changes with the purpose of economic modernization, also in preparation programs and strategies of national economic development.*

Keywords: *state; institutional environment; pathoinstitutions; modernization of the economy.*

Рецензенти: *Горлачук В. В., д. е. н., професор;
Іртищева І. О., д. е. н., професор.*

© Ляховець О. О., 2014

Дата надходження статті до редколегії 08.09.2014